

PARTİ SİSTEMLERİ VE TÜRKİYE UYGULAMALARI

Dr. Murat Yanık*

Giriş

Bugüne kadar parti sistemlerinin sınıflandırmasında genellikle partilerin sayı ölçütü esas alınmış ve ülkedeki parti sayısına göre, tek parti, iki parti, ve çok parti sistemleri olarak ayırma tabi tutulmuşlardır. Ancak bu klasik ayırım son zamanlarda yoğun eleştirilere uğramış ve parti sistemlerinin saptanmasında tek başına sayı ölçütünün yeterli olmadığı belirtilmiştir.

Bilindiği gibi Duverger, Huntington, Lipset, Rokkan, Neumann ve Sartori'nin de içinde bulunduğu bazı etkin ve söz sahibi siyasal kuramcılar bir toplumdaki parti sistemini siyasal başarımın anahtarı olarak görmektedirler.¹ Bu nedenle parti sisteminin belirlenmesi ayrı bir önem arz etmektedir.

Sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel etkenlere bağlı olarak partilerin sayısı, büyüklüğü, önemi, aralarındaki ilişkiler ve iktidar stratejileri ülkeden ülkeye değişir. Bu nedenle de her siyasal rejimin kendisine özgü parti sistemi² vardır.³ Parti sistemlerinin sınıflandırmasında genellikle partilerin sayı ölçütü esas alınmış ve ülkedeki parti sayısına göre tek parti, iki parti ve çok parti sistemleri olarak ayırma tabi tutulmuşlardır.⁴

---

* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, drmuratyanik@yahoo.com

¹ POWELL, G. Bingham, *Çağdaş Demokrasiler: Katılma, İstikrar, Şiddet*, Çev. Mehmet Turhan, Ankara 1990, s. 101.

² Parti sistemi, bir siyasal sistemde partilerin birbirleri ile sistemli ilişkilerinin oluşturduğu görüntü şeklinde tanımlanabilir. TURAN, İter, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, 3. Baskı, İstanbul 1986, s. 121.

³ Aynı şekilde Sartori de her siyasal rejimin kendine özgü yapısı olduğunu, bu nedenle yapılıcak parti sistemleri sınıflandırmalarının her zaman yanlışlanabileceğini belirtir. Örneğin Türkiye'de çok partili siyasal yaşama genel seçimler yolu ile geçilmesi tek parti ile ilgili kabulleri sarsmıştır. SARTORI, Giovanni, *Parties and Party Systems*, Cambridge 1976, s. 299.

⁴ DUVERGER, Maurice, *Siyasal Partiler*, Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, Ankara 1974, (Metinde "DUVERGER" olarak gösterilmiştir), s. 276-277.; KAPANİ, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, 7. Baskı, Ankara 1995, (Metinde "KAPANİ" olarak gösterilmiştir), s. 177.; Ancak siyaset bilimi literatüründeki

Ancak daha önce belirttiğimiz gibi bu klasik ayırım son zamanlarda yoğun eleştirilere uğramış ve parti sistemlerinin saptanmasında tek başına sayı ölçütünün yeterli olmadığı belirtilmiştir. Gerçekten, parti sistemleri ayrımı yapılırken, sayı ölçütünün yanında, partilerin kuvvet oranları, karşılıklı ilişkileri, sosyolojik nitelikleri, ideolojik tutum ve davranışları gibi faktörleri de hesaba katmak gereklidir.⁵ Biz çalışmamızda sayı kriterini esas almakla beraber, ayrıca yukarıda belirttiğimiz etkenleri de dikkate alarak, parti sistemlerini önce “yarışmacı” ve “yarışmacı olmayan” biçiminde ikiye ayıracağız.

A. Yarışmacı Olmayan Sistemler (Tek Parti Sistemleri)

Yarışmacı olmayan tek parti sistemlerinde partiler arasında iktidar yarışması ve iktidarın el değiştirmesi söz konusu değildir. Zira iktidarı daima tek parti elinde bulundurmaktadır. Yarışmacı olmayan parti sistemleri, partilerin yapısına göre değişik türlere ayrılırlar: “gerçek tek parti sistemleri” ve “karmaşık tek parti sistemleri”.

a. Gerçek Tek Parti Sistemleri

Gerçek tek parti sisteminde hukuken ve fiilen sadece bir parti vardır. Bu tek partinin dışında başka partilerin kurulması ve faaliyeti kesin olarak yasaklanmıştır. Gerçek tek parti sistemi, tam anlamıyla tekelci, iktidar üzerinde her türlü rekabeti, yarışmayı ve paylaşmayı reddeden bir sistemdir. Bununla beraber bütün gerçek tek parti sistemlerini aynı kategoriye sokmak

---

gelişmeler zaman içinde Duverger’in sınıflandırmasındaki yetersizlikleri ortaya koymuş ve bu görüş, parti sistemindeki işleyişleri etkileyen faktörleri göz ardı ettiği gerekçesiyle başta Sartori gibi bir çok siyaset bilimci tarafından eleştirilmiştir. Sartori de Duverger’in yaklaşımı gibi klasikleşen çalışmada, Duverger’in yaklaşımı üzerine bina ettiği daha ayrıntılı bir yaklaşımla parti sistemlerindeki ideolojik kutuplaşma derecesini ve kutupların sayısını dikkate alan bir sınıflandırma oluşturmuştur. *Parlamentar Sistemlerde Koalisyon Hükümetleri*, (Çevrimiçi) Ocak 1997, www.yetenek.com/makaleler/mkoalisyonhukumeti, 13. 11. 2001.; Diğer bazı sınıflandırma denemeleri için bkz. HUNTINGTON, P. Samuel, *Social and Institutional Dynamics of One-Party Systems*, *Authoritarian Politics in Modern Society*, editör: S. P. Huntington – C. H. Moore, New York 1970, s. 6.; LA PALOMBARA, Joseph – Myron WEINER, “The Origin and Development of Political Parties”, *Political Parties and Political Development*, edit: J. La Palombara - M. Weiner, Princeton University Press, New Jersey 1966, s. 3.; TURAN, s. 121-125.; ÖZBUDUN, Ergun, *Siyasal Partiler*, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 136-138.; SARIBAY, A. Yaşar, *Siyasal Sosyoloji*, 3. Baskı, Bursa 1996, s. 128-138.

⁵ KAPANİ, s. 177.; Parti sisteminin belirlenmesini etkileyen faktörler için bkz: DUVERGER, s. 272-275.; SABUNCU, Yavuz – Fuad ASKEROV– Hasan ERSEL, *Seçimden Koalisyon Siyasal Karar Alma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, (Metinde, “SABUNCU, Seçimden”, Olarak gösterilmiştir), s. 118-119.; Tunaya’ya göre ise, parti sistemlerini ortaya çıkmasında “sosyal yapı” birinci planda rol oynar. TUNAYA, T. Zafer, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul 1982, (Metinde, “TUNAYA, Siyasal Kurumlar”, Olarak gösterilmiştir), s. 278.

mümkün değildir. Aralarındaki ideolojik yoğunluk, yönetim stili ve iç yapı yönünden farkları göz önünde tutarak, iki gruba ayırabiliriz.⁶

aa. Otoriter Tek Parti

Otoriter tek parti sistemi katı ve kapsayıcı bir ideolojiye dayanmazlar. Bunlar daha çok ulusal bütünleşmeyi sağlama, ekonomik kalkınmayı ve siyasal modernleşmeyi gerçekleştirme gibi belirli hedeflere yönelmişlerdir. Partinin kontrolü toplumun bütün faaliyet alanlarına yayılmaz. Otoriter tek parti sistemine örnek olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti dönemini gösterebiliriz.⁷

bb. Totaliter Tek Parti

Totaliter tek parti sisteminin belirleyici özelliği, kapsayıcı bir ideolojiye, evreni bütünüyle açıklama iddiasında olan sistemli bir dünya görüşüne dayanmasıdır. Parti, bu temel ideolojinin gereklerine uygun yeni bir toplum modeli oluşturma amacındadır. Bu amaçla, toplum hayatını tümüyle kontrol altında bulundurur, her türlü ekonomik, sosyal ve siyasal faaliyetlere müdahale eder, bunlara yön verir. Komünist ve Faşist tek parti rejimleri bu sistemin tipik örnekleridir.⁸

b. Karmaşık Tek Parti Sistemleri

Bazı durumlarda bir ülkede birden fazla parti bulunmasına rağmen, o ülkenin sistemi tek parti sistemi olarak değerlendirilebilir. Bu ülkelerde görünüşte çok partili düzen vardır, fakat partilerden birinin diğerleri üzerindeki üstünlüğü nedeniyle aslında tek partili sistem söz konusudur.⁹ Bu üstünlüğün derecesine göre de karmaşık tek parti sistemlerini iki gruba ayırabiliriz.

aa. Hakim Parti

Hakim parti sisteminde iktidar yarışında birden çok parti meşru olarak vardır ve az çok eşit şartlar altında serbestçe faaliyet gösterirler. Yalnız

---

⁶ KAPANİ, s. 178.; Tek parti sistemleri ilk bakışta açık bir kavram gibi görünmekle beraber, aslında bu sistemleri, çok partili sistemlerden ve partisiz sistemlerden ayırmak kolay değildir. ÖZBUDUN, s. 111.; Duverger'e göre, tek parti sistemi, demokrasi çerçevesi içinde doğmuş bir yöntemin diktatörlüğe uydurulmasından başka bir şey değildir. DUVERGER, s. 335.; Bazı yazarlara göre, tek parti tipik bir diktatörlük sistemidir. GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitapevi, 9. Bası, Ankara 2000, s. 79.; DAVER, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Sevinç Matbaası, Ankara 1968, s. 217.

⁷ KAPANİ, s. 178.; Bununla beraber Akçalı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin otoriter parti olmadığını ileri sürmektedir. AKÇALI, Nazif, *Siyaset Bilimine Giriş*, İzmir 1991, s. 113.

⁸ KAPANİ, s. 178.

⁹ İbid., s. 179.; Teziç'e göre karmaşık tek parti sistemlerini esasında yarışmacı çok partili sistem saymak gerekir. TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, İkinci Bası, Beta Basım, İstanbul 1991, (Metinde, "TEZİÇ, Anayasa", Olarak gösterilmiştir), s. 340.

bunlardan biri, gerek seçmen kitlesinden topladığı oy, gerekse parlamentoda sağladığı çoğunluk bakımından diğerlerine oranla çok daha güçlüdür. Bu güçlülük ve üstünlük durumu, arka arkaya yapılan seçimlerde bir kararlılık ve süreklilik gösterdiği zaman bir “hakim parti” ortaya çıkmış demektir.¹⁰

Burada tekrar vurgulayalım ki hakim parti sistemi esas olarak çoğulcu bir sistemdir. Küçük partiler muhalefet fonksiyonlarını yerine getirirler.¹¹ Ancak hakim partinin büyük gücü nedeniyle iktidarın partiler arasında el değiştirmesi gerçekleşmez. Bununla beraber Hindistan Kongre Partisi örneğinde olduğu gibi bu durum değişebilir.¹²

Ayrıca hakim partiyi çoğunluk partisi ile karıştırmamak gerekir. Hakim parti çoğunluk partisi olmasa bile uzunca bir süre rakiplerine üstünlük sağlayan partidir. Aslında hakim partinin üstünlüğü elde etmesi ve bunu koruyabilmesi, rakiplerinin çokluğundan, ufalanmış olmalarından kaynaklanmaktadır.¹³

bb. Hegemonyacı Parti

Hegemonyacı parti sisteminde ise düzen tamamen farklıdır. Burada eşit şartlar altında bir iktidar yarışından söz edilemez. Mutlak üstünlüğe ve ülke üzerinde tam kontrole sahip olan parti dışında başka partilerin varlığına izin verilse bile bunlar gerçek anlamda muhalefet partileri değildir; daha çok “uydu partiler” durumundadırlar. Uydu partilerin hegemonyacı parti ile rekabete girişmeleri ve iktidarın her hangi bir zamanda el değiştirmesi durumu fiilen mümkün olmadığı gibi, böyle bir ihtimalin düşünülmesi bile sistemin mantığına aykırı düşer.¹⁴ Örneğin Çin’de Komünist Partinin dışında partilere izin verilmiştir; ancak bunların fonksiyonu çoğulcu sistemlerdeki muhalefet partilerinin fonksiyonlarından farklıdır. Çünkü uydu partiler iktidardaki partinin karşısında değil, yanındadır. Bu nedenle bu parti sistemini, görünüşte çok partili gerçekte tek partili sistem olarak nitelendirmek daha doğru olur.¹⁵

B. Yarışmacı Sistemler

Partiler arası iktidar yarışması ve iktidarın el değiştirmesi söz konusu olan parti sistemlerine yarışmacı sistemler denilmektedir. Yarışmacı parti sistemleri, partilerin yapısına göre değişik türlere ayrılırlar.

¹⁰ DUVERGER, s. 277.; KAPANİ, s. 178.

¹¹ İbid., s. 180.

¹² ÖZBUDUN, s. 114.

¹³ TEZİÇ, Anayasa, s. 340.

¹⁴ SARTORİ, s. 230-232.

¹⁵ KAPANİ, s. 180-181.; Teziç’e göre bu parti sistemini “çok partili sistem ile tek partili sistem arasında “ara sistem” olarak değerlendirmek gerekir. TEZİÇ, Anayasa, s. 341.

a. İki Parti Sistemleri

İki partili sistemden söz ederken, bir ülkede iktidar yarışında yalnızca iki partinin varlığı anlaşılmalıdır. Bu sistemin temel özelliği, belli bir ülkede var olan partiler içerisinde, iki büyük partinin siyasal yaşama egemen olmasıdır. İki büyük parti dışında, diğer partilerin iktidara ağırlıklarını koyabilecek güçleri yoksa, o ülkede iki parti sistemi vardır denilebilir.¹⁶ İktidarın kullanılması, iki büyük parti arasında zamanla el değiştirdiği için, bu durum partileri gerçekçi ve sorumlu olmaya zorlamaktadır.¹⁷

Bir ülkede iki parti sisteminin işleyebilmesi için, iki büyük partinin rejimin temel sorunları üzerinde uzlaşmış olmaları gerekir. İki parti sistemi de kendi içinde ikiye ayrılabilir: “saf iki partili sistem” ve “destekli iki partili sistem”.

aa. Saf İki Partili Sistem

Saf iki partili sistemin temel özelliği, büyük partilerden birinin, parlamentoda salt çoğunluğu sağlayarak, tek başına hükümeti kurabilmesidir. İki partili sistemde, seçim mücadelesi, seçmenler açısından iki eğilim arasında bir tercih sorunudur. Partiler daha çok kararsız seçmenin oylarını almaya çabalarlar. Bu nedenle, parti program ve düşünceleri son derece ılımlı ve gerçekçi olmaktadır.¹⁸

Saf iki parti sisteminin karakteristik özelliği, büyük partilerden birinin parlamentoda mutlak çoğunluğu sağlayarak koalisyona gitmek zorunda

---

¹⁶ KAPANİ, s. 181.; İki partili sistemi çok partili sistemden ayırmak bazı hallerde çok zordur. Bu ayırmada küçük partilerin durumunu nasıl değerlendireceğiz? Bunları ne zaman sayıma katacağız? Görüldüğü gibi parti sistemlerinin sınıflandırılmasında öncelikle sayım ilkeleri üzerinde anlaşmak gereklidir. Bu konuda sayısal bir ölçüt kabul etmek, örneğin parlamento sandalyelerinin % 5'inden fazlasına sahip olanları hesaba katmak daha küçükleri katmamak doyurucu ve yeterli bir çözüm olmaz. Daha geniş bilgi için bkz: ÖZBUDUN, s. 128-131.

¹⁷ TEZİÇ, Anayasa, s. 338.; Bu nedenle partiler oldukça ılımlı politika izlerler. Bu yüzden bu sistemde siyasal istikrar daha kolay sağlanır ve seçmenler karşısında siyasal sorumluluk açık ve kesin olarak belirlenir. KAPANİ, s. 183-184.; Özbudun'a göre de iki parti sistemi, partilerin seçmen önünde sorumluluğunu en iyi şekilde belirten sistemdir. ÖZBUDUN, s. 132.

¹⁸ TEZİÇ, Anayasa, s. 338.; Burada, iki parti sisteminin ılımlılaştırıcı etkisinin mutlak olmadığını belirtmek gerekir. Bu hipotezin geçerliliği, merkezci kanaatlere yakın büyük bir seçmen kütesinin varlığına bağlıdır. ÖZBUDUN, s. 132.

olmaksızın tek başına hükümet kurabilmesidir.¹⁹ Saf iki partili sistemin en tipik örneği, Amerika Birleşik Devletleri'dir.²⁰

Amerika'da seçimlerde uygulanan tek turlu çoğunluk sistemi nedeniyle iki parti sisteminin oluştuğu ileri sürülmektedir.²¹ Aslında iki parti sisteminin Amerikan ulusunun karakterini yansıttığı söylenebilir. Çok partili sistem ile oluşan koalisyon hükümetlerindeki partiler genellikle başarısızlığı diğer partilere yükleyebildiği halde, Amerika'da olduğu gibi, çift parti sisteminde iktidardaki parti başarısızlık halinde sorumluluktan kaçmamaktadır.²²

Amerikan siyasal sisteminin temel karakteristik özelliği olan iki partili yapı, hiçbir zaman ciddi bir tehditle karşılaşmamıştır.²³ Amerika tarihi boyunca birçok defa "üçüncü parti" girişimleri olmuşsa da bunların hepsi ya başarısızlığa uğramış, ya da geçici ve yerel nitelikte küçük partiler olarak varlığını sürdürmüştür.²⁴ Günümüzde de varlığını sürdüren küçük partiler mevcuttur.

bb. Destekli İki Partili Sistem

Destekli iki parti sistemi, siyasal yaşama egemen olan iki büyük partinin yanı sıra, bir üçüncü partinin de zorunlu olarak iktidara ağırlığını koyduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Böylece saf iki partili sistemden uzaklaşmış olmaktadır. Yapılan seçimler sonucunda iki büyük partiden

¹⁹ KAPANİ, s. 181.

²⁰ Bununla beraber Pelloux'a göre, esasen iki parti sistemi önce İngiltere'de doğmuştur. Bu sistem İngiltere'nin ulusal yapısının bir sonucudur. PELLOUX, Robert, "İç Nizam ve Devletlerarası Nizamda Siyasal Partiler Hakkında Bazı Düşünceler", Çev. İlhan Lütem, AÜSBFD., c. 6, S. 1-4, Ankara 1951, s. 281.

²¹ Duverger'e göre iki parti sistemini doğuran nedenler, ancak her ülkeye özgü çözümlenmelerle belirlenebilir. DUVERGER, s. 290.; Aslında Amerika'daki iki parti, seçim kazanmak amacıyla birleşmiş çok çeşitli menfaat gruplarından başka bir şey değildir. VERNON, C. Manfred, *Devlet Sistemleri*, Çev. Mümtaz Soysal, Ankara 1961, s. 147.

²² ÇAM, Esat, *Devlet Sistemleri*, İstanbul 1982, s. 141.; Aldıkaçtı'ya göre, Amerika Birleşik Devletlerinde diktatörlerin ortaya çıkmamasında iki partili yapının çok önemli rolü vardır. ALDIKAÇTI, Orhan, *Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı*, İstanbul 1960, s. 166.; İki partili sistemin olumlu ve olumsuz yönleri için bkz: AKÇALI, s. 108-109.

²³ BAER, L. Denisel – BOSİTİS, A. David, *Politics and Linkage in a Democratic Society*, Prentice Hall Inc., New Jersey 1993, s. 65.

²⁴ PATTERSON, E. Thomas, *The American Democracy*, Second Edition, McGraw-Hill, 1994, s. 307.; DUVERGER, s. 279.; Amerikan üçüncü küçük partileri, geçici bir protesto hareketi niteliği taşımaktadır. ÖZBUDUN, s. 130.

hiçbiri tek başına hükümeti kurabilecek salt çoğunluğu sağlayamadığı takdirde, ya aralarında ya da bir büyük partinin üçüncü küçük partiyle anlaşması sonucunda hükümet kurulmaktadır. Genellikle de iki partiden biri, üçüncü küçük partinin desteğiyle hükümeti kurmaktadır. Bunun için bu sisteme destekli iki parti sistemi denmektedir.²⁵

b. Çok Parti Sistemleri

Çok parti sistemlerinin özelliği, ikiden çok partinin siyasal yaşamda etkili olması, ancak hiçbirinin sürekli iktidarı tek başına kullanabilecek çoğunluğu elde edememesidir. Çok partili sistemler ülkelere göre farklılıklar göstermektedir. Çünkü bir ülkede çok partili sistemin varlığı, ideolojik, sosyal, dinsel, tarihsel ve ulusal nedenlere bağlıdır.²⁶ Bu bakımdan çok partili sistemi kendi içinde iki alt gruba ayırmak mümkündür: İlimli çok partili sistem ve aşırı çok partili sistem.

aa. İlimli Çok Parti Sistemi

İlimli çok partili sistemlerde, ülkedeki mevcut partiler arasında, ideolojik ayrılıklar çok derin olmadığı gibi, mevcut rejime karşı olan aşırı eğilimler de güçlü değildir. Partiler rejimin temel sorunlarında birbirleriyle uyusabilecek ortak noktalara sahiptirler. Hollanda, İsveç ve Norveç gibi ülkelerde, partiler iki eğilimde gruplaşıyorlar ve iktidarın kullanılması ve el değiştirmesi bu iki eğilim arasında gerçekleşiyor. Bu durum bir bakıma iki partili sistemi andırmaktadır. Hükümetlerin değişmesi, bir partiler bloku yerine öteki partiler blokunun gelmesi biçiminde oluyor.²⁷

bb. Aşırı Çok Parti Sistemi

Aşırı çok partili sistemlerde, ülkenin temel sorunları üzerindeki görüşler bakımından, çok farklı ve birbirleri ile uyuşmayacak kadar geniş bir partiler yelpazesi vardır. Bu sistemde aşırı uçlardaki eğilimler çok yönlü bir kutuplaşmaya yol açmaktadır. Bunun nedeni partiler arasında rejimin temel sorunları üzerindeki uzlaşma azlığıdır. Bu sistemde partiler arasında sürekli bir bloklaşmanın olmaması sık sık hükümet krizlerine yol açabilmektedir.

---

25 Fransız siyaset bilimcilerinden Jean Blondel bu sisteme "iki buçuk parti sistemi" adını vermektedir. TEZİÇ, Anayasa, s. 339.

26 İbid., s. 336.; Sartori'ye göre bir ülkede beş ya daha az sayıda parti varsa ilimli çok parti sisteminden, beşten çok parti varsa aşırı çok parti sisteminde söz edilebilir. ÖZBUDUN, s. 133.

27 TEZİÇ, Anayasa, s. 337.

Daha çok merkez partileri tarafından kurulan koalisyonlar, genelde kısa ömürlü olmaktadır.²⁸ Bu durum istikrarsızlığı artırıcı bir rol oynar.²⁹

C. Türkiye’de Uygulanan Parti Sistemleri

Siyasal partilerin ortaya çıktığı tarihten bugüne ülkemizde çeşitli parti sistemlerinin uygulaması olmuştur. Tarihsel olarak siyasal partilerin resmen tanındığı ilk dönem olan II. Meşrutiyet dönemindeki İttihat ve Terakki iktidarı zamanında kısa bir süre de olsa çok partili siyasal yaşam gerçekleşmiştir. Bu durum 1909 yılında Kanunu Esasinin 120. maddesinde yapılan değişikliklerle dernek kurma özgürlüğünün tanınmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu düzenleme sayesinde partiler yasal düzenlemeye kavuşmuşlar ancak çok geçmeden Dernekler Kanunu’nda yapılan örgütlenme özgürlüğünü sınırlandırıcı temel değişiklikler bu özgürlüğü kullanılmaz hale getirmiştir.³⁰ Bu bağlamda 1913’den sonra çok partili düzen tamamen ortadan kalkmış ve mutlakiyete son vermek için iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi kendisi baskı rejimi kurmuştur.³¹ Dolayısıyla cumhuriyet öncesi süreçte ülkemiz önce çok partili sistem daha sonra tek partili sistem uygulamasına tanık olmuştur.

Cumhuriyetin kurulması aşamasında Mecliste birinci ve ikinci grup adında iki siyasi eğilim varsa da, 1923’den 1945 yılına kadar olan tek parti döneminin³² başat siyasal gücü Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur.³³ 1924 yılında kabul edilen yeni Anayasada siyasi partilerle ilgili herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Ancak ne anayasada ne de hukuksal mevzuatta çok partili yaşama engel bir hüküm mevcut değildi. Ayrıca 1909 tarihli

²⁸ KAPANİ, s. 185.; Bu sistem kronik istikrarsızlık tehlikesinden başka kısa hükümetler nedeniyle uzun vadeli programların yapılmasını ve uygulanmasını güçleştirmektedir.

²⁹ Ülkemizdeki ve İtalya’daki tecrübeler bu savı doğrulamaktadır. Aşırı çok parti sistem, istikrarsızlığa neden olması ve ülke sorunlarını çözümlenmede yetersiz kalması nedeniyle fazla tercih edilmemektedir. DEMİR, Fevzi, *Anayasa Hukuku’na Giriş*, Barış Yayınları, 5. Baskı, İzmir 1998, s. 148.

³⁰ ABADAN, Yavuz, *Türk Siyasi Partiler Kanunu*, AÜSBFD., c. 21, No: 3, 1966, s. 171.

³¹ KONGAR, s. 138.; Halk arasında “hürriyeti getiren parti” olarak bilinen İttihat ve Terakki Partisi 1913’de yapılan “sopalı seçimler”den sonra ülkede tek parti diktatörlüğü kurmuştur. DAVER, s. 100.

³² Tek Parti ve demokrasi konusunda geniş bir çözümlenme için bkz: DUVERGER, s. 358-364.

³³ Feroz Ahmad’a göre Atatürk, yaşadığı dönemde yürürlüğe koyamasa da çok parti fikrini benimsemişti. Türk toplumu uygun gelişme aşamasına gelir gelmez yürürlüğe konulacaktı. AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Akogan, Sarma! Yayınevi, İstanbul 1995, s. 84.

Dernekler Kanunu 1938 yılına kadar yürürlükte kalmış ve 1924 Anayasası 70. maddesi ile dernek kurma hakkını ilke olarak benimsemişti. Bununla beraber bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi, kısa süreli denemeler haricinde tek parti olarak iktidarı daima elinde bulundurmuştur.

Çok partili yaşama geçme denemelerinin ilki “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”dır.³⁴ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuş ve 3 Haziran 1925 tarihinde çıkarılan ve Türkiye’de her türlü siyasal muhalefeti yasaklayan Takrir-i Sükün Kanunu uyarınca kapatılmıştır.³⁵

İkinci çok partili yaşama geçme denemesi 1930 yılında Atatürk’ün direktifleri doğrultusunda Ali Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’dır. Parti 1930 yılında kendi kendini feshetmiştir.³⁶ Bu denemeler, cumhuriyetimizin kurucusunun çok partili yaşama geçme arzusunu içinde daima taşıdığı gösteren bir olgu olarak değerlendirilebilir.

Böylece kısa aralıklarla yapılan iki deneme de başarısız olmuş ve 1945 yılına kadar yeni bir deneme olmamıştır. Dolayısıyla 1923-1945 yılları arasında ülkemizde tek partili sistem uygulaması gerçekleşmiştir.

Nihayet 18 Temmuz 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi’nin kurulmasıyla ülkemizde tekrar çok partili siyasal yaşama geçilmiştir. Daha sonra 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulmuş ve böylece uzun yıllar tek parti olarak iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin karşısına ilk ciddi muhalefet partisi çıkmıştır.³⁷

---

34 Ahmad’a göre bu parti CHP tarafından “uydu parti” niteliğinde kurdurulmuştur. Bu parti halkın hoşnutsuzluğu için bir emniyet vanası olacak ve rejimi eleştirenleri açığa çıkaracaktı. İbid., s. 88.; Akgüner ise Cumhuriyet Halk Partisi’nin demokratik bir ideolojiye sahip olduğunu, çok partili yaşama geçmek için çeşitli denemeler yaptığını ileri sürmektedir. AKGÜNER, Tayfun, *Önseçim, Onar Armağan*, İÜHF. Yayını, İstanbul 1977, s. 7.

35 TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Der Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1995, s. 261.; Muhalefete başlangıçta ılımlı yaklaşan Cumhuriyet Halk Partisi zaman içerisinde tutumunu değiştirerek oldukça sertleşmiş ve otoriter bir yaklaşım sergilemiştir. BAT, Nesibe, *“Siyasal Katılma, Türkiye’de Partiler ve Çok Partili Yaşama Geçiş”*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1985, s. 76.

36 TANÖR, s. 261.

37 TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 18.; İnönü’nün demokrasiye geçişi vadeden 19 Mayıs 1945 tarihli beyanı ve Türkiye’nin BM’lere dahil olması, çok partili siyasal yaşamın doğmasına ortam hazırlamıştır. Bu ortamda 1945 yılı Bütçe ve Toprak Kanunu görüşmeleri sırasında CHP’ye karşı muhalefet iyice şekillenmiştir. Tasarı toprağın yetmediği yerlerde topraksız ve az topraklılara dağıtmak üzere 50 dönüme kadar arazinin kamulaştırılabileceğini öngörmekteydi. EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti*, Ankara 1970, s. 10.; Ayrıca BM

Demokrat Parti, demokratik ve serbest koşullarda yapılan 14 Mayıs 1950 seçimlerini beklenmedik bir şekilde büyük bir zaferle neticelendirmiştir.³⁸ Zaferde uygulanan seçim sisteminin çok önemli etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Bu değişiklikle 1960 yılına kadar sürecek olan iki partili yapı oluşmuştur.

Sonunda 27 Mayıs 1960 tarihinde beklenen olmuş ve Türk Silahlı Kuvvetleri ülkenin yönetimine el koymuştur. Milli Birlik Komitesi'nin 28 Mayıs 1960'da aldığı kararla, siyasal partilerin il ve ilçe merkezleri dışında herhangi bir isim altında teşkilat kurmaları yasaklanmıştır.³⁹

Bu bilgiler ışığında ülkemizde 1945-1950 yıllarını kapsayan dönemde çok partili sistem ve 1950-1960 yılları arasında iki partili sistemin uygulandığını söyleyebiliriz. Ancak bu uygulamalar 1960 yılında yapılan askeri müdahale ile kesintiye uğramıştır.

Çok partili yaşamın kesintiye uğraması çok fazla sürmemiştir. 12 Ocak 1961 günü hükümet aracılığı ile siyasal partilere, faaliyete geçmeleri için izin verilmiş ve 9 Temmuz 1961 tarihinde halk oyuyla kabul edilen 1961 Anayasası ile yeniden çok partili yaşama geçilmiştir.⁴⁰ Yeni anayasanın 56. maddesinde siyasal partiler, "demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları" olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca 1965 yılında Anayasa gereğince siyasal partilerle ilgili özel bir kanun niteliğinde olan 648 sayılı Siyasal Partiler Kanunu kabul edilmiştir.

1961 yılında başlayan çok partili sistem uygulaması yine çok uzun sürmemiştir. Parlamentonun çalışmaması, kanun çıkaramaması, cumhurbaşkanını seçememesi ve gün geçtikçe büyük boyutlara ulaşan ve önlenemeyen anarşi ve terör olayları nedeniyle, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi olmuştur. Böylece ülkemizde bir kez daha çok partili yaşam son bulmuş ve yaklaşık 2 yıl süren ara dönemde Milli Güvenlik Konseyi'nin 16 Ekim 1981 yılında çıkardığı 2533 sayılı kanunla siyasal partiler

---

Anlaşması'nı onaylamak da demokrasi taahhüdü demektir. Dolayısıyla, savaş ertesinde esen güçlü rüzgarın demokrasi cephesinden gelmesi ve Türkiye'nin güvenlik sorunları gibi uluslararası gelişmeler, iç rejimin demokratikleşmesi yönünde elverişli bir ortam hazırlamıştı. TANÖR, s. 279.

38 CEM, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 377.

39 Bu yasağın amacı partilerin ocak ve bucak teşkilatlarını kaldırarak ülkedeki kutuplaşma havasına son vermek ve siyasal faaliyetleri daha çok okur yazar kitesinin yaşadığı kentlere kaydırmaktır. ABADAN, s. 25.

40 TEZİÇ, Anayasa, s. 316.

kapatılmış⁴¹, siyasal faaliyetler yasaklanmış ve siyasal partiler gözetim ve denetim altına alınmışlardır.⁴²

27 Mayıs ara rejiminde siyasal partilerin faaliyetleri askıya alınırken bu dönemde siyasal partiler tamamen kapatılarak “çağdaş demokrasinin vazgeçilmez unsuru”ndan vazgeçilmiştir. Dönemin yöneticilerinde siyasal partilere olan güvensizlik daha sonra çıkarılan Anayasa ve Siyasal Partiler Kanunu’nda da kendini göstermiştir.

Anayasanın kabulünden sonra, 22 Nisan 1983 tarihinde bugün de yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu kabul edilmiş ve Milli Güvenlik Konseyi’nin 24 Nisan 1983 tarih ve 74 sayılı kararıyla siyasal parti faaliyetlerinde bulunmayı yasaklayan Milli Güvenlik Konseyi kararının yürürlükten kaldırıldığını açıklaması üzerine yeniden çok partili yaşama geçilmiştir.⁴³

Ülkemizde 1983’den bu yana en uzun süreli yarışmacı çok partili sistem uygulaması gerçekleşmektedir. Bu son dönemde ülkemizde aşırı çok partili sistemin uygulandığını söyleyebiliriz.⁴⁴

SONUÇ

Görüldüğü gibi günümüzde parti tiplerinin belirlenmesinde çok çeşitli faktörlerin etkisi vardır. Bu nedenle tüm ülkeler için genel geçerliliği olan tipolojiler oluşturmak giderek güçleşmektedir. Çünkü parti tiplerinin oluşmasında ve değişmesinde, ülkelerin sosyo-ekonomik koşulları, siyasal

41 “Bir takım köklü sorunların çözümünü, toplumun profilini yansıtan siyasal partilerin kapatılmasında değil, siyasal hayatı derinden etkileyen ve yönlendiren sosyal, ekonomik ve kültürel önlemlerde aramak daha tutarlı bir yol olarak gözükmektedir” SOSYAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul 1986, s. 278.

42 MUMCUOĞLU, Maksut, “2533 Sayılı Kanunla Siyasal Partilerin Kapatılması Olayına Bir Değişik Yaklaşım”, **Bahri Savcıya Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1988, s. 349-359.; KOÇAK, Mustafa, “**1982 Anayasasına Göre Siyasal Partilerin Hukuki Statüsü**”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 32.; Bu yaklaşımın sebebi siyasal partileri iktidar mücadelesinde rakip olarak gören, partilerin geniş yığınlarla birleşerek güçlenmelerini önlemek ve onları devlet kontrolü altına almak isteyen anlayıştır. Buna göre yurttaşa yalnız devlete itaat ve hizmet hakkı tanınmak istenmiştir. PERİNÇEK, Doğu, **Türkiye’de Siyasal Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi**, AÜHF., Yayını, Ankara 1968, s. 63.

43 DAVER, s. 127.

44 Karşılaştırmalı değerlendirme yapabilmek için ülkemizdeki parti sistemleri üzerine yapılan geniş bir inceleme için bkz: SAVCI, Bahri, “Türkiye’nin Şartları Açısından Siyasal Partiler Rejimine Bir Bakış (1)”, **ASBFD.**, c. 20, No: 1, 1965, s. 147-197.

gelişmeleri, toplum yapısındaki değişimler farklı biçimde etkili olmaktadır.⁴⁵

Bütün bu nedenlerle tek başına sayı ölçütüne esaslandırılan sınıflandırmalar artık aşılmış bulunmaktadır. Sayı ölçütünün yanında diğer faktörleri de dikkate alan yeni bir sınıflandırmanın yapılması kaçınılmaz gözükmektedir. Elbette bu temellendirme geliştirilerek sistemleştirilmelidir.

Diğer yandan siyasal partilerin ortaya çıktığı tarihten bugüne Türkiye’de bir çok parti sistemi uygulamasına rastlanmıştır. Bu uygulamaları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz;

- 1909-1913 çok partili sistem
- 1913-1918 tek partili sistem
- 1920-1923 çok partili sistem
- 1923-1945 tek partili sistem
- 1945-1950 çok partili sistem
- 1950-1960 iki partili sistem
- 1960-1961 çok partili sistemin askıya alındığı dönem
- 1961-1980 çok partili sistem
- 1980-1983 siyasal partilerin yasaklandığı dönem
- 1983-2003 çok partili sistem

Görüldüğü gibi tarihsel süreç içerisinde ülkemiz bir çok parti sistemi uygulamasına sahne olmuştur. Bu uygulamalar sırasında tek parti sistemi, iki parti sistemi ve çok parti sisteminin uygulandığına tanık olunmuştur. Bu dönemde zaman zaman siyasal partilerin yarışmasına izin verilirken bazı dönemlerde de bu yarışa yasak getirilmiştir.

Aslında bu durum ülkemizde demokratik kurumsallaşmanın yerleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Haddizatında devamlı gerçekleşen müdahalelerle demokrasi ve çok partili yaşamın kurumsallaşması olanaklı değildir. Oysa ülkemizde siyasal başarımın gerçekleşmesi için çok partili siyasal yaşamın sürekliliğinin sağlanması bir zorunluluktur.

---

⁴⁵ DEMİR, s. 133.